

Т.Лобода

ОРГАНІЗАЦІЯ МАСОВОГО НАРОДОЗНАВЧОГО РУХУ В УКРАЇНІ В ДОБУ КОРЕНІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ В.КРАВЧЕНКА)

Перемога більшовицької партії в боротьбі за Україну, здобута на початку 20-х рр., не гарантувала автоматичної лояльності її населення щодо нового режиму. Прагнучи втриматися при владі, більшовики широкого застосовують масовий терор та репресії. Однак такий підхід мав свої певні межі, переступивши за які режим неминуче прирікав би себе на знищення. Найбільш далекоглядні більшовицькі лідери це добре усвідомлювали і саме в їхньому середовищі визріває задум пошуку певних компромісів, які б, задовольнивши потреби суспільства, надали б змогу владі зміцнити свої позиції. Новий курс спочатку впроваджується в економіці (НЕП), політиці (утворення СРСР), а 1923 р. на XII з'їзді РКП(б) проголошується лібералізація і в сфері національних відносин — політика «коренізації партійно-державного апарату у неросійських республіках».

Політику «коренізації» було проголошено у квітні 1923 року XII з'їздом РКП(б). Хоча основною метою її заявлялося сприяння розвитку культур і мов національних республік, однак насправді, в реальності йшлося про забезпечення Москві всебічного

контролю над союзними республіками, насамперед у сфері адміністративно-політичній та ідеологічній. Тобто можна говорити про вимушений тактичний відступ в національному питанні та перехід до реформістських, ліберальних зовні, методів. Йшлося про тимчасовий компроміс, певне, так би мовити, загравання з українцями з метою отримання підтримки місцевого населення та демонстрації українському народові певних поступок та турботи влади про забезпечення національно-культурного відродження України. Проте вже з самого початку ставлення до цієї політики у керівництві було досить неоднозначним. Як наглядний приклад можна привести слова наркома освіти УСРР Олександра Шумського на Пленумі ЦК КП(б)У в квітні 1925 р., який зазначав, що на його переконання «в поняття українізації вкладається вивчення української мови й культури, а не перетворення будь-кого в українську національність. Я це кажу тому, що мені не раз доводилося стикатися з таким безглуздим трактуванням українізації»¹ Дослідники відзначають, що жодна з республіканських версій «коренізації» в СРСР не зайшла так далеко, як українська². За десять років «українізації» українці перетворилися на структурно повноцінну, зурбанізовану та сконсолідовану націю, набрали всіх тих характеристик, яких їм так бракувало під час визвольних змагань 1917–1920 рр.³, вступили в ХХ ст. як модерна нація.

Курс на українізацію був з ентузіазмом зустрінутий значною частиною національно-демократичної інтелігенції, оскільки відкривав небачені раніше можливості для реалізації програми національно-культурного розвитку України.

Активну участь у процесі відродження національного духу в Україні бере в цей час і видатний український етнограф, фольклорист, діалектолог, один з найперших в Україні теоретиків етнографічної музейної справи В.Г.Кравченко.

Працюючи на посаді завідувача етнографічного відділу Житомирського науково-дослідного музею В.Г.Кравченко активно пропагує українське народознавство, організовує серед населення масове збирання матеріалів про життя та побут українського народу, постійно розширює територію етнографічних досліджень, намагається залучити якомога більше молоді до цієї важливої справи.

Усі свої теоретичні розробки, напрацювання та висновки В.Г.Кравченко перевіряв, відточував та втілював на практиці — через організацію гуртків, місцевих краєзнавчих музеїв, видавництво журналів. Теорія та практика у нього йшли поряд.

Широко пропагуючи українське народознавство та краєзнавчу роботу, науковець залучав до неї широкі кола студентства, вчителів, гуртківців. І, як справедливо підмітив його вихованець та учень Н.К.Дмитрук, «якщо до революції в особі Василя Григоровича ми маємо, так би мовити, індивідуаліста-дослідника, що через умови дореволюційного часу самотужки виконував велике й складне завдання — етнографічне дослідження Волині, то, характеризуючи його пореволюційну діяльність, можемо назвати його колективістом-дослідником»⁴. «Для цілковитого освітлення з наукового боку всякого зачепленого питання, що сполучене з побутом людини, сировий матеріал необхідно набувати всюди й від людей усякої нації, що посідають певну територію країни. Вичерпуючого матеріалу, звичайно, ніколи зібрати неможливо взагалі, але скромні сили однієї людини дадуть ще менше. Тут треба спільна й цілком сумлінна праця широких кіл громадянства»⁵, — був переконаний досвідчений науковець.

З 1920 р. В.Г.Кравченко брав участь у перепідготовці вчительства Волині⁶, яка проходила на спеціально організованих з цією метою курсах, де Василь Григорович читав курс лекцій «Краєзнавство в натурі»⁷. Користуючись цією нагодою, вчений-народознавець не лише пропагує власні наукові здобутки серед широких кіл сільської інтелігенції, а й намагається залучити якомога більшу кількість слухачів до наукової роботи.

Колективний характер науково-дослідної роботи в царині народознавства вчений вважав обов'язковою умовою її успіху. Варто наголосити, що практика залучення слухачів до етнографічної діяльності шляхом проведення екскурсій була, безумовно, корисною у плані навчально-педагогічному, оскільки вона надавала можливості більш ґрунтовного засвоєння матеріалу та водночас сприяла розгортанню пошукової роботи. Перепідготовка вчительства, в інтерпретації В.Г.Кравченка, включала в себе, окрім суто лекційного курсу, і практичні заняття: експедиції та екскурсії, за результатами яких складалася книжка з картами, схемами, ілюстраціями, а експонати матеріальної культури йшли на поповнення експозиції музею. А по поверненні з перепідготовки, згідно з планом Василя Григоровича, вчителі мали те ж саме проробляти у себе в школі, залучаючи до народознавчої та краєзнавчої роботи своїх учнів⁸. Варто відзначити, що такий підхід до науково-дослідної роботи у галузі краєзнавства відповідав тогочасним передовим уявленням про неї. Зокрема, на «Всеросійській конференції

наукових товариств по вивченню місцевого краю», яка відбулася в Москві 1921 р., відомий фольклорист Ю.М.Соколов у своїй доповіді наголосив, що особливо корисним на сучасному етапі є екскурсійний спосіб за участю цілих груп збирачів з груповим записом⁹.

Аналогічні установки містяться і у статті В.Петрова, вміщеній у щомісячному журналі громадського життя, літератури й науки «Життя й революція». У ній, серед іншого, автор зазначав: «Наша сучасність змагається зв'язати широкі маси населення з наукою, приєднати робітництво й селянство до науки, наблизити науку до мас і маси до науки..., перед діячами науки стоїть завдання ввести маси в процес наукової праці, озброїти їх методами самостійного наукового досліджу, а тим самим змінити індивідуалістичні методи наукового досліджу на колективістичні»¹⁰.

Саме у такій формі колективного запису 1924 р. музейним колективом на чолі з В.Г.Кравченком з метою вивчення сільського побуту було здійснене дослідження північної частини Коростенської округи (набуто 20 арк.)¹¹. У травні цього ж року разом з курсантами Вищих Житомирських педагогічних курсів Василь Григорович провів серію експедицій у м. Троянів з метою дослідження гончарного виробництва, а у листопаді — с. Барашівку для вивчення доморобних виробництв із дерева. Варто відзначити, що експедиції мали плідні результати. Молоді початківці під керівництвом Василя Григоровича зібрали цінні матеріали та відомості топографічного, географічного та історико-етнографічного характеру. А програма, підготовлена В.Г.Кравченком напередодні експедиційного обстеження села Троянів, а також набуті в його ході відомості, дістали високу оцінку на з'їзді музейних працівників у Харкові, де їх було охарактеризовано як зразок дійсно наукового підходу до вивчення місцевих промислів¹².

У контексті тодішньої державної політики в 20-х рр. в Україні можна з певністю констатувати бурхливий розвиток краєзнавчого руху. В цей час «без якнайширшого, якнайглибшого всебічного знання краю та особливостей його природи, населення, продукційних сил взагалі, господарства в його динамічному розвитку неможливе будь-яке свідоме планове господарювання, — зазначав академік О.Яната, — ...з усвідомленням цього й постає широка робота по всебічному вивченню України»¹³. Так, краєзнавчу роботу вела Краєзнавча Комісія при ВУАН (з 1922 р.), вона мала

свій друкований орган — «Бюлетень», а також студентську секцію та свої підкомісії у Харкові та Одесі. Подібний обсяг робіт провадили і Сільськогосподарський науковий Комітет (при Наркомземі), Український Комітет Краєзнавства у Харкові (всеукраїнська установа при Укрголовнауці), що видавав місячник «Краєзнавство» (в 1927 р.), та ряд ін. установ. Провадилася і локальна краєзнавча робота. Активною діяльністю відзначалися численні Товариства дослідників природи і місцеві наукові товариства, музеї, гуртки (всього близько 100 різних краєзнавчих організацій)¹⁴.

Не залишався осторонь цієї важливої діяльності і В. Кравченко. Так, наприкінці 1928 р. з його ініціативи було завершено організацію в Житомирі «Волинського наукового товариства краєзнавства», на загальних зборах якого 12 листопада 1928 р. було обрано його головою культурно-історичної секції (на цій посаді перебував до 1931 р.)¹⁵. Ідея створення такого органу обговорювалася вже давно. Принаймні ще 22 травня 1928 р. Василь Григорович занотував у щоденнику новину щодо організації в Житомирі «Товариства краєзнавства». Протягом наступних півроку йшов процес пошуку оптимальної структури наукової установи: спочатку розділили на секції, а згодом, згідно з інформацією Василя Григоровича, «...галузі, що охоплюють собою гуманітарні науки, як Історія, Етнографія, Література, Мова і т. і. — злились у загальну, що має назву «Культурно-Історична Секція». За голову обрано мене, на заступника — директора Волинського музею Ф.В.Мефедову»¹⁶.

У тому ж 1928 р. В.Кравченко працював також над розробкою «Статуту про краєзнавчі гуртки»¹⁷. І 10 листопада 1928 р. відбулися збори спеціальної комісії, на яких був обговорений розроблений В.Кравченком проект стану краєзнавчих гуртків волинського «Наукового Товариства Краєзнавства». Учасники зборів постановили рекомендувати В.Кравченкові надрукувати і передати по одному примірнику на обговорення секцій, а ще одного — передати до Харкова для ознайомлення з роботою секцій Краєзнавчої кафедри історії української культури та відділу аспірантури¹⁸.

При аналізі науково-організаційної діяльності вченого, впадає у вічі широта географії групових краєзнавчих досліджень, організованих В.Г.Кравченком. Так, 1925 р. з районними організаторами трудових шкіл Волинської губернії Василь Григорович провів обстеження економіки села Станишівки та його окремих

індивідуальних господарств (набутий впродовж експедиції матеріал склав 7 аркушів машинопису, а також ілюстративний матеріал). Протягом 8–23 серпня того ж 1925 р. колективом із 120 педагогів Коростенщини було проведено комплексне дослідження побуту і способів господарювання у місті Коростені та селі Іскорости (8 друкованих аркушів ілюстр.)¹⁹. Рівно через рік, 13–28 серпня 1926 р., колективом у 40 викладачів німецьких трудових шкіл Волині, Київщини й Поділля знову ж таки під керівництвом В.Кравченка було проведено обстеження німецької колонії «Анети» на предмет соціального розшарування населення, причому результати обслідування були передані до друку в Комісію національних меншин ВУАН²⁰. Під час наступної сесії, влітку 1927 р., з групою в 38 чоловік, здебільшого викладачів шкіл національних меншин Волині, Київщини й Поділля, проведено обстеження господарського розвитку села Крошні, а наступного року тим же складом — дослідження передмістя Житомира — Мальованки²¹.

На семінарах, організованих В.Кравченком під час перепідготовки вчительства та культосвітніх працівників, вчений обговорив проблеми створення місцевих шкільних музеїв, музеїв при сільбудинках та хатах-читальнях. Крім того, лектор широко пропагував досвід роботи етнографічного відділу Волинського державного науково-дослідного музею, зокрема після його реорганізації за принципом соціального музею²².

При цьому слід наголосити на тому, що В.Г.Кравченко вважав найбільш доцільним і вагомим монографічний опис з використанням у ньому всього комплексу статистичних, історико-етнографічних та економічних відомостей. Наукова метода вченого базувалася на засадах єдності минулих, теперішніх і прийдешніх поколінь. Широко використовуючи під час етнографічних досліджень різних куточків Волині техніку монографічного вивчення об'єкту, Василь Григорович наполегливо працював над її удосконаленням і дійшов висновку щодо її найбільшої результативності та ефективності. Згідно з нашими спостереженнями, техніку монографічного вивчення вчений почав широко впроваджувати у життя вже з 1924 р. І з того часу він надавав їй перевагу і в практичній роботі з гуртківцями та вчителями.

Унаслідок монографічних вивчень різних об'єктів зазвичай набиралася велика кількість описів, фото, креслень, малюнків, карт, зразків матеріальної культури. В ході етнографічних експедицій Василь Григорович на практиці підтверджував та закріплював

у своїх вихованців ті знання, що перед тим давав їм теоретично. Окрім того, подібна практика була також і найкращою пропагандою краєзнавства, етнографічного вивчення рідного краю та виявленням любові до своєї Батьківщини.

Не залишав поза увагою науковець й іншого важливого виду краєзнавчих досліджень — стаціонарного вивчення об'єкту, прекрасно розуміючи його вагомість. Саме тому 1926 р. етнографічний відділ Волинського науково-дослідного музею на чолі з В.Г.Кравченком утворив при відділі національних меншин музею Волині таку інституцію, як «Краєзнавча комісія». Передбачалося, що саме ця організація керуватиме стаціонарним дослідженням побуту всіх національних меншин Волині²³. З метою реалізації цього завдання 28 грудня 1928 р. В.Г.Кравченко як завідувач етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею встановив ділові контакти з інспектурами німецьких та єврейських шкіл «...в справі дослідження німецького та єврейського населення...»²⁴.

Проте варто відзначити, що цей вид етнографічного вивчення, маючи сильні позитивні сторони (тривале в часі постійне спостереження за певним об'єктом, фіксація змін, трансформацій і т. д.), водночас мав і певні недоліки, зумовлені, насамперед, складністю його практичної реалізації, неможливістю застосування цього методу для вивчення *всіх* цікавих об'єктів. Крім того, під час стаціонарного збирання робота проводиться зазвичай більш досвідченими фольклористами, а експедиційно-екскурсійний метод є корисним насамперед у плані навчально-педагогічному для початківців (бо це дає краще засвоєння матеріалу на практиці та дозволяє краще розібратися в своїх здібностях та уподобаннях-симпатіях до окремих видів фольклору)²⁵, а також у справі пропагування народознавчих знань. Враховуючи вищезазначені причини, В.Г.Кравченко використовував його саме в комплексі з монографічним вивченням, надаючи останньому значну перевагу.

Ось яку характеристику давав йому свого часу його учень, аспірант Н.К.Дмитрук: «Василь Григорович є безпосередній, живий зв'язок старого й молодого поколінь етнографів. Безмежно енергійний, упертий до праці, прихильник гуртової роботи, він, незважаючи на поважний вік свій, ще горить молодечим запалом ... ще їздить десятки верстов в екскурсії — возом, балагулою, автобусом, керує колективними дослідками, сам бере участь у роботі дослідній, дбаючи весь час за те, щоб збагачувати свій музей та посувати наперед справу вивчення нашого ще далеко не вивченого краю. ...

Старий віком, він ще молодий духом, енергією. Він уміє заохотити, піднести настрій, об'єднати всіх навколо себе, стати душею гурту»²⁶.

Бажання залучити до народознавчої праці якомога більше ентузіастів спонукає Василя Григоровича до заснування значної кількості етнологічних гуртків як у самому Житомирі, так і поза його межами. Так, у 1922 р. з ініціативи В.Кравченка такий гурток було організовано при Житомирських українських педагогічних курсах; у 1924 р. — при Житомирській партійній школі; у 1926 р. — при Звягельській секторній інспектурі німецьких шкіл Волині²⁷. Наприкінці того ж 1926 р. під час перепідготовки вчителів німецьких шкіл Волині краєзнавчий гурток було утворено при 7-річній німецькій школі селища Новоград-Волинського. Розроблену В.Кравченком програму «Історія виникнення і розвинення нім-селищ на Волині» було перекладено німецькою мовою, і саме базуючись на ній, 50 німецьких селищ на Волині проводили свою дослідницьку роботу, а 12 шкіл вивчали у себе окремі галузі виробництва чи промисли²⁸.

У серпні того ж 1926 р. В.Кравченко разом з краєзнавчим гуртком німецьких вчителів розпочав дослідницьку роботу над проблемою історії виникнення та розвитку німецьких колоній Волині. Праця провадилася за його безпосереднім керівництвом, а за її результатами мала постати виставка, котру планувалося згодом трансформувати в краєзнавчий шкільний музей²⁹. Подібний гурток було сформовано і 1927 р. при бюро національних меншин Волинського окружного виконкому³⁰. Всього, як зазначав В.Г.Кравченко в «Анкеті», заповненій в 30-ті роки (вже під час його роботи в Дніпропетровському музеї), він організував понад 30 гуртків³¹.

Торкаючись теоретичних аспектів краєзнавчої роботи, Василь Григорович у праці «Про краєзнавчі гуртки Волинського наукового товариства краєзнавства» зазначав, що «...краєзнавство — це не окрема якась наука, а комплекс різних наук для дослідження й вивчення в межах певного куточка країни, як природи, так і розвитку людського суспільства на ній, його праці й т. ін.»³². В іншій своїй розробці, повертаючись до даної проблеми, наголошував на тому, що «...справедливе краєзнавство то — сама система викладання всіх предметів у школі й то так, щоб уся та робота йшла за гаслом — «пізнай себе самого!»³³. З метою привнесення елементів організованості в діяльність гуртківців Василь Григо-

рович структурно поділяв краєзнавчі гуртки на природничо-географічну, соціально-економічну та етнографічно (побутово)-історичну підсекції³⁴. Крім того, В.Кравченко розробив «Статут краєзнавчого гуртка волинського наукового товариства краєзнавства при етнографічному відділі Волинського науково-дослідного музею», який був взірцем для інших подібних гуртків Волинської округи.

Привертає увагу той факт, що почин В.Г.Кравченка знайшов досить жвавий відгук серед молодого покоління волинян, і невдовзі етнологічні гуртки почали виникати по всьому краю, вже з ініціативи його учнів та послідовників. Листуючись з гуртківцями, Василь Григорович направляв їхню роботу порадами щодо способів та планів організації збирацької праці, настановами, надсиланням запитальників цілій розгалуженій мережі кореспондентів — дописувачів³⁵.

Взагалі, фольклористичний рух набув досить значного розмаху в зазначений період. Про це свідчить численна кількість листів з місць на адресу етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею, особисто на ім'я В.Г.Кравченка. Причому, як видно з цієї кореспонденції, Василь Григорович підтримував з авторами стале листування впродовж досить тривалого часу³⁶. Варто також зазначити, що організована В.Кравченком мережа кореспондентів не залишалася в незмінному вигляді, а весь час розширювалася за рахунок включення у справу нових ентузіастів з уже освоєних теренів та нових районів дослідження³⁷.

Особливо активну роботу провадив організований В.Г.Кравченком етнографічний гурток при Житомирських педагогічних курсах, чисельність якого сягала близько 40 чоловік. Роботою гуртківців керував безпосередньо Василь Григорович, він же розробляв плани роботи та програми. Протягом 1922–1924 рр. гуртківці підготували 13 випусків рукописного журналу «Етнограф» (в 1925 р. його було перейменовано на «Краєзнавство»)³⁸. Журнал видавався під безпосереднім керівництвом В.Г.Кравченка. Проте, як зазначав Василь Григорович, сама ідея створення цього журналу належала його талановитому учневі та майбутньому аспірантові Н.К.Дмитруку; саме на останнього була покладена і вся технічна робота з випуску журналу³⁹. Матеріали для видання, як правило, збирали учні. Роль самого вченого зводилася до того, що він періодично включав до рукописного збірника свої наукові статті, зібрані ним кращі зразки фольклору⁴⁰. Так, практично

кожне число журналу містило і теоретичну роботу відомого фольклориста (зокрема, статті В.Г.Кравченка «Завдання науки етнографії»⁴¹, «Походження віри»⁴², «Народний побут»⁴³, «Чудо в м. Калинівці на Поділлі» та «Про Осапатову долину»⁴⁴). А робота «Подорож студентів III курсу житомирських українських педагогічних курсів до с. Барашівки Троянівського району Житомирської округи», вміщена в №12 журналу за 1924 р., була навіть особливо відзначена в науковому двомісячникові українознавства «Україна»⁴⁵. Крім того, кожне число журналу обов'язково містило вступну статтю, написану В.Г.Кравченком (так звані «уваги керовника»), яка розкривала спрямування цього номера журналу, давала певні теоретичні роз'яснення, уточнення стосовно матеріалів, вміщених у часописі. Журнал порушував широкий спектр народознавчих проблем, торкався як питань фольклору, народної музики (причому, до більшості пісенних зразків наводилися мелодії), так і матеріалів з народного побуту. В.Г.Кравченко ввів за правило обов'язково обговорювати матеріали готового до виходу в світ свіжого номера журналу на загальних зборах гуртківців, а також після виходу чергового номера поглиблено студіювати та згодом дискутувати з питань, порушених журналом. «Читання журналу — то було завжди свято для цілої школи, — писав з цього приводу Василь Григорович, — і воно завжди викликало величезні дискусії цілком наукового змісту»⁴⁶.

Досить високу оцінку наукової ваги вищезгаданого рукописного видання дав відомий український фольклорист, літературознавець, професор Київського університету (з 1900 р.), дійсний член ВУАН (з 1922 р.) та директор її Етнографічно-Фольклорної Комісії, дійсний член НТШ, дійсний член-кореспондент АН СРСР, засновник та редактор «Літературно-Наукового Вісника» (1925–1930 рр.) А.М.Лобода, зазначивши в грудні 1925 р., що хоч журнал і рукописний, але «...заслугує на більш широку увагу»⁴⁷. Досить приметним є той факт, що після того, як два примірники журналу дістали високу оцінку і були особливо відзначені на педагогічній нараді у Харкові, В.Кравченкові (який на той час працював бібліотекарем на Житомирських педагогічних курсах) навіть запропонували викладати там курс етнографії⁴⁸.

Принагідно зазначити, що сама ідея рукописних видань була на той час досить популярною серед освітян (позитивну роль в даному випадку, як не дивно це звучить, зіграли брак коштів, паперу та інші фактори, які робили неможливим видання достатньої

кількості друкованих видань). Зокрема, в архіві В.Г.Кравченка зберігається ще декілька подібних рукописних видань. Серед них, наприклад, три числа рукописного журналу літературної студії при Житомирських українських педагогічних курсах ім. Драгоманова «Творець-пролетар» (1923–1924 рр.)⁴⁹; випуск рукописного «політично-літературно-сатиричного» (як визначили самі видавці) журналу Будівельної професійної школи №2 ім. Артема м. Житомира «Світ» (1924 р.)⁵⁰; четверте число рукописного гумористично-карикатурного журналу Сільськогосподарської школи с. Турчинівка, що на Житомирщині, «Бджілка» (1924 р.)⁵¹; рукописний журнал «Побут людей (загадки, пісні, перекази)» учнів трудової школи с. Кодня Житомирського р. (1927 р.)⁵².

Взагалі варто відзначити, що 20-ті роки в Україні були своєрідним «зоряним часом» для краєзнавства. Вся краєзнавча робота в країні була централізована «Всесоюзним Центральним Бюро Краєзнавства» (ЦБК), заснованим 1921 р. при Російській академії наук в Ленінграді⁵³. ЦБК мало і свої періодичні видання — журнали «Краєведение» та «Известия ЦБК». В Україні ж подібна організація — «Республіканський Комітет Краєзнавства» (РКК) була створена при Головнауці (Харків) трохи пізніше, у 1925 р.⁵⁴. Саме РКК спрямував та координував роботу всіх краєзнавчих осередків України.

Регулярно проходили Всеукраїнські краєзнавчі наради, видавався бюлетень «Краєзнавство». Краєзнавчий рух, базований на ентузіазмі мас і підтримуваний цілеспрямованою урядовою політикою, набув небувалого розмаху. Зокрема, у 1929 р. в Україні існувало 51 краєзнавче товариство та 658 гуртків⁵⁵.

Академік М.С.Грушевський у своїй програмній статті «Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання» (датованій вереснем 1924 р.), називав «...організацію охорони монументальних пам'яток старовини в найширшій розумінні слова ... справою пекучою та невідкладною...», наголошував на тому, що то є одним з важливих завдань та обов'язків цивілізованої держави⁵⁶. Акцентуючи увагу на тому, що «...матеріал по історії культури інтелектуальної...» є «...делікатний, крухкий і зникомий...», він закликав «...збирати все, що скільки-небудь характеризує стару психіку, старий світогляд, стару словесну творчість, хоча ми в даний момент не могли б знайти наукового вжитку для цього матеріалу...

Треба берегти для *будучого дослідю* якнайбільше фольклорного матеріалу...»⁵⁷.

Таким чином, узагальнюючи наведені факти, можна з впевненістю констатувати, що 20-ті рр. були досить сприятливим часом для таких захоплених та відданих всім серцем своїй справі людей, як В.Г.Кравченко. Саме в ці роки державна політика повністю збігалася з його прагненнями та устремліннями в галузі розвитку національної культури, і він мав добрі умови для безперешкодного втілення своїх наукових задумів.

¹ Цвілюк С.А. Українізація України: Тернистий шлях національно-культурного відродження за доби сталінізму. — Одеса: Маяк, 2004. — С. 19–20.

² Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації 19–20 ст. — Київ: Генеза, 1996. — С. 175.

³ Там само.

⁴ Дмитрук Н.К. 45 років етнографічної діяльності В.Г.Кравченка // Народна творчість та етнографія. — 1990. — №3. — С. 69.

⁵ Кравченко В.Г. З побуту й обрядів північно-західної України // Збірник Волинського науково-дослідного музею. — Житомир, 1928. — Т. 1. — С. 67.

⁶ ЦДАВОВ. — Ф. 166. — Оп. 12. — Спр. 3776. — Арк. 2.

⁷ ІМФЕ. — Ф. 15. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 23.

⁸ ІМФЕ. — Ф. 15. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 119.

⁹ Попов П. До питання про способи збирати фольклорні матеріали. — К.: Вид-во ВУАН, 1926. — С. 1.

¹⁰ Петров В. Сучасні завдання краєзнавства й етнографії // Життя й революція. — Київ: Держ. вид-во України, 1925. — №1–2. — С. 86.

¹¹ ІМФЕ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 23. — Арк. 14.

¹² ІМФЕ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 79. — Арк. 1–53; Скрипник Г.А. Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток. — К.: Наукова думка, 1989. — С. 154.

¹³ Яната О.А. Державні завдання краєзнавства // Краєзнавство. — 1928. — №1. — С. 1–2.

¹⁴ Енциклопедія Українознавства. — Т. III. — Львів, 1994. — С. 1159, 1160.

¹⁵ ІМФЕ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 23. — Арк. 16 зв.; ІМФЕ. — Ф. 15. — Оп. 5. — Спр. 547. — Арк. 79.

¹⁶ ІМФЕ. — Ф. 15. — Оп. 1. — Спр. 60. — Арк. 63.

¹⁷ ІМФЕ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 4 зв., 6.

¹⁸ ІМФЕ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 7 зв., 8. — «Щоденники».

¹⁹ ІМФЕ. — Ф. 15. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 108; ЦДАВОВ. — Ф. 166. — Оп. 7. — Спр. 636. — Арк. 17.

²⁰ ЦДАВОВ. — Ф. 166. — Оп. 7. — Спр. 636. — Арк. 17.

²¹ ІМФЕ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 23. — Арк. 14 зв.

²² ІМФЕ. — Ф. 15. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 23.

²³ ІМФЕ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 13.

²⁴ ІМФЕ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 16 зв.

²⁵ Попов П. Назв. праця. — С. 2.

²⁶ *Дмитрук Н.К.* Названа праця. — С. 71.

²⁷ ІМФЕ. — Ф. 15. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 22.

²⁸ ІМФЕ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 10.

²⁹ ЦДАВОВ. — Ф. 166. — Оп. 12. — Спр. 3776. — Арк. 2.

³⁰ ІМФЕ. — Ф. 15. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 22.

³¹ ІМФЕ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 23. — Арк. 16 зв.; Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 19. — Арк. 88 зв.; Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 91 зв.

³² ІМФЕ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 19. — Арк. 21.

³³ ІМФЕ. — Ф. 15. — Оп. 2. — Спр. 93. — Арк. 3.

³⁴ ІМФЕ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 19. — Арк. 21.

³⁵ ІМФЕ. — Ф. 15. — Оп. 4. — Спр. 336. — Арк. 418.

³⁶ ІМФЕ. — Ф. 15. — Оп. 4. — Спр. 360. — Арк. 76–78.

³⁷ Для кращої ілюстративності вищезазначеного наведемо деякі приклади листування такого плану:

а) Лист з с. Смолдирів Баранівського р-ну Волинської округи від учителя Ф.Ю.Таргона від 18 вересня 1926 р., в якому йдеться про те, що вчитель за дорученням В.Кравченка займається збором етнографічних матеріалів (Див.: ІМФЕ. — Ф. 15. — Оп. 4. — Спр. 336. — Арк. 3);

б) Мова про те, що запитальники одержано і йде збір відповідей — у листах учня В.Андрійчука (1929 р.) та від члена Краєзнавчого гуртка у с. Колодяжному Л.Л.Рябчука (1927 р.). Див.: ІМФЕ. — Ф. 15. — Оп. 4. — Спр. 360;

в) Про те, що всі вказівки В.Кравченка «прийнято до відому й керовництва», та про готовність до співробітництва йдеться в листах з Першого Всеукраїнського Музею Єврейської Культури періоду 1928–1929 рр. — Див.: ІМФЕ. — Ф. 15. — Оп. 4. — Спр. 478. — Арк. 116.

³⁸ *Гнатюк В.* Наукова праця на Волині в 1914–1924 рр. // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. Під ред. *М.Грушевського*. — К., 1926. — Кн. 2–3. — С. 227.

³⁹ ІМФЕ. — Ф. 15. — Оп. 1. — Спр. 137 б. — Арк. 38.

⁴⁰ ІМФЕ. — Ф. 15. — Оп. 1. — Спр. 137 б. — Арк. 38.

⁴¹ ІМФЕ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 70. — Арк. 4, 4 зв.; ІМФЕ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 71. — Арк. 2, 2 зв.; ІМФЕ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 72. — Арк. 3, 3 зв.; ІМФЕ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 73. — Арк. 4, 4 зв., 5, 5 зв.; ІМФЕ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 74. — Арк. 2, 2 зв., 3, 3 зв.

⁴² ІМФЕ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 75. — Арк. 2, 2 зв., 3; ІМФЕ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 78. — Арк. 2, 2 зв., 3.

⁴³ ІМФЕ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 74. — Арк. 8–13 зв.

⁴⁴ ІМФЕ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 76. — Арк. 16, 18 зв.

- ⁴⁵ *Гнатюк В.* Назв. праця. — С. 227.
- ⁴⁶ ІМФЕ. — Ф. 15. — Оп. 1. — Спр. 137 б. — Арк. 39, 40.
- ⁴⁷ *Лобода А.М.* Судьбы этнографии на Украине за 1917–1925 гг. // *Этнография.* — 1925. — №1–2. — С. 208, 209.
- ⁴⁸ ІМФЕ. — Ф. 15. — Оп. 1. — Спр. 137 б. — Арк. 41, 42.
- ⁴⁹ ІМФЕ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 85; ІМФЕ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 86; Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 87.
- ⁵⁰ ІМФЕ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 88.
- ⁵¹ ІМФЕ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 89.
- ⁵² ІМФЕ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 90.
- ⁵³ *Березовський І.П.* Українська радянська фольклористика. Етапи розвитку і проблематика. — К.: Наукова думка, 1968. — С. 53.
- ⁵⁴ Там само.
- ⁵⁵ *Данилюк Ю.З.* Український Комітет Краєзнавства та його діяльність // ІV республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей і повідомлень. — К., 1989. — С. 35–36.
- ⁵⁶ *Грушевський М.С.* Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання // *Україна.* — К., 1925. — Кн. 5. — С. 3.
- ⁵⁷ Там само.